

ПОМАЗАНОВ А. В.,

аспірант

*(Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових
наук України),
народний депутат України***УДК 347.9****МАЛОЗНАЧНІСТЬ СПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Статтю присвячено розгляду питання малозначності справ у цивільному процесі України. Проаналізовано проблеми забезпечення права на справедливий суд, на доступ до правосуддя та право на касаційне оскарження у разі розгляду малозначних справ. Запропоновано зміни правового регулювання малозначності в цивільному процесі.

Ключові слова: *малозначні справи, право на справедливий суд, доступ до правосуддя, касація, право на касацію, касаційне оскарження.*

Статья посвящена рассмотрению вопроса малозначительности дел в гражданском процессе Украины. Проанализированы проблемы обеспечения права на справедливый суд, на доступ к правосудию и на кассационное обжалование в случае рассмотрения малозначительных дел. Предложены изменения правового регулирования малозначительности в гражданском процессе.

Ключевые слова: *малозначительные дела, право на справедливый суд, доступ к правосудию, кассация, кассационное обжалование.*

The paper is devoted to the issue of minor in the civil process of Ukraine. The author analyzes ensuring of the right to a fair trial, access to justice and the right to cassation appeal in minor cases problems. The research results in some proposals for the legal regulation of minor in the civil process changes.

Key words: *minor cases, right to a fair trial, access to justice, cassation, cassation appeal.*

Вступ. Спеціальні умови та порядок розгляду малозначних справ, у т. ч. у цивільному процесі, вже протягом тривалого часу відомі та цілком сприйняті не лише державами-членами ЄС, але й США, Канадою, Австралією тощо. Для України наведене є новелою, обумовленою набранням 15 грудня 2017 р. чинності новим Цивільним процесуальним кодексом (далі – ЦПК).

Беручи до уваги той факт, що специфіка передбаченого порядку накладає суттєвий відбиток на окремі аспекти забезпечення та реалізації права на справедливий суд та доступу до правосуддя як невід’ємної його складової частини, зумовлюючи обмеження права сторін на касаційне оскарження, питання сутності, змісту та процесуальних особливостей розгляду малозначних справ набуває виняткової актуальності в сучасних умовах.

Дана тематика привертала увагу процесуалістів як у цивільному, так і в суміжних галузях процесуального права задовго до набуття чинності новим ЦПК. Зокрема, деякі напрацювання в цій частині вже пропонувалися такими українськими та зарубіжними вченими,

як Т.А. Гуменюк, І.О. Ізарова, Л.А. Сидоркіна та ін. Однак нові умови функціонування цивільного судочинства вимагають від наукової спільноти формування якісно нового погляду на окреслену проблематику саме з урахуванням специфіки нового цивільного процесу, чому і присвячено дану статтю.

Постановка завдання. Завданням статті є встановлення сутності, змісту та процесуальних особливостей розгляду малозначних справ у порядку цивільного судочинства, в контексті дотримання права на справедливий суд, у т. ч. – на доступ до правосуддя та касаційне оскарження судового рішення, а також висунення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання даної категорії справ.

Результати дослідження. У контексті дослідження питання малозначності цивільних справ та процесуального порядку їх розгляду, насамперед, привертає увагу факт відсутності як у цивільному процесуальному законодавстві України, так і загалом у теорії цивільного процесу визначення поняття малозначних справ.

Так, Т.А. Гуменюк розуміє діяльність, що стосується застосування норм про малозначність як «оцінку» [1, с. 16]. Трапляються і слушні висновки, що вказана діяльність становить різновид «нетипового правозастосування» [2, с. 288]. Л.А. Сидоркіна вказує на те, що проблематика застосування відповідних норм зумовлена відсутністю критеріїв визначення малозначності, що спонукає органи правозастосування до самостійного встановлення наявності вказаної ознаки у кожному випадку [3, с. 186]. Варто наголосити, що всі наведені висновки формувалися в рамках кримінально-правових досліджень. Із погляду цивільного судочинства мають місце лише фрагментарні дослідження з цього питання І.О. Ізарової, про результати яких йтиметься далі. Попри виокремлення на рівні цивільного процесуального законодавства даної категорії справ, ЦПК не дає вичерпної відповіді на їхній зміст та сутність.

У Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) відповідне визначення пропонується у такому вигляді: «Адміністративна справа незначної складності (малозначна справа) – адміністративна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин». КАСУ пропонує також значний, хоч, очевидно, не вичерпний перелік справ, які можуть бути віднесені до вказаної категорії справ [4]. Новий ЦПК обмежується лише невичерпним переліком винятків, куди віднесено спори, які не можуть бути розглянуті в порядку спрощеного позовного провадження. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК, до таких належать: справи у спорах, що виникають із сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя; щодо спадкування; щодо приватизації державного житлового фонду; щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування; в яких ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; інші вимоги, об'єднані з вимогами у вищенаведених спорах [5].

Виникає необхідність доповнення ЦПК визначенням малозначних справ такого змісту: «Цивільна справа незначної складності (малозначна справа) – цивільна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування, склад учасників та інші умови не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин». На наш погляд, такий крок позитивно вплине на однаковість судового правозастосування, що дозволить максимально забезпечити громадянам право на справедливий суд, у т. ч. – у частині права на належний судовий розгляд та права на касаційне оскарження. Однак доводиться констатувати, що такий нормативний хід навряд чи буде виправданим у разі збереження сучасних підходів, закріплених ЦПК стосовно відсутності конкретизованих критеріїв віднесення справи до категорії малозначних, а також збереження доволі звуженого переліку винятків, у яких справа не може розглядатися як малозначна.

Досліджуючи потенційні перспективи питання забезпечення права на справедливий суд та права на касаційне оскарження в розрізі подальшого застосування норм щодо розгляду

малозначних справ, не можна не звернути увагу на те, що все частіше українські судді, ухвалюючи рішення про залишення заяви без руху, окрім норм національного законодавства, посилаються також на положення ст. 6 Конвенції [6]. Зокрема, судами часто наголошується, що прецедентна практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) виходить із того, що в аспекті доступності правосуддя та справедливого судового розгляду кожна держава має право встановлювати правила судової процедури, в т. ч. і процесуальні заборони й обмеження, зміст яких – не допустити судовий процес у безладний рух («Осман проти Сполученого Королівства» від 28 жовтня 1998 р. та «Круз проти Польщі» від 19 червня 2001 р.) [7; 8; 9].

Наводять судді як приклад і позицію у справі «Межнаріч проти Хорватії» від 15 липня 2005 р., відповідно до якої забезпечення безсторонності здійснюється шляхом усунення причин, які викликали занепокоєння. Крім того, забезпечуючи відсутність упередження, вони спрямовані на усунення будь-якого прояву частковості і тому забезпечують довіру, яку суди в демократичному суспільстві мають вселяти суспільству і, насамперед, сторонам процесу [10].

У судових рішеннях звертається увага на те, що однією з основних гарантій права сторони на судовий захист є право на оскарження судових рішень, а реалізація цього права здійснюється, зокрема, шляхом оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Водночас, згідно з практикою ЄСПЛ, відзначається відсутність у ст. 6 Конвенції, якою передбачено право на справедливий суд, вимоги до держав засновувати апеляційні або касаційні суди. Там же, де такі суди існують, гарантії, що містяться у вказаній статті, повинні відповідати також і забезпеченню ефективного доступу до цих судів (п. 25 рішення у справі «Делькур проти Бельгії» 17 січня 1970 р. та п. 65 рішення у справі «Гофман проти Німеччини» 11 жовтня 2001 р.). Суд обґрунтовує рішення про залишення справи без розгляду тим, що за умов повторної неявки в судові засідання представника позивача в поєднанні з відсутністю заяви про розгляд справи за його відсутності таке рішення не є порушенням права на справедливий суд та не може вважатися обмеженням права на доступ до суду [11].

Водночас, йдеться про визначення ЄСПЛ права на суд як такого, що не є абсолютним. Вказане означає, що таке право може піддаватися обмеженням, дозволеним за змістом, адже за своєю природою потребує регулювання з боку держави. Відтак національні суди доходять висновку, що законні вимоги процесуального закону не є порушенням права на справедливий судовий захист та не можуть вважатися обмеженням права на доступ до суду. Подекуди наведене трактування може розцінюватися сторонами як спотворення офіційної позиції ЄСПЛ. У такому разі визначальним для недопущення подальших порушень та поновлення прав відповідної сторони має бути негайне реагування у вигляді оскарження такого рішення з підстав порушення матеріальних або процесуальних норм, якщо таке, на думку скаргника, має місце. Відтак на загальнодержавному рівні наведена позиція обґрунтовує запровадження деяких процесуальних фільтрів для доступу до касаційного оскарження, про які вже йшлося вище. Втім, висловлені на сьогодні критерії таких обмежень недостатньо відповідають сучасному становищу українського суспільства в частині рівня правової захищеності та існування адекватних, доступних механізмів позасудового врегулювання спорів.

Зокрема, мовиться про можливість належного судового захисту порушених прав у цивільних справах, що виникають зі спорів щодо трудових та аліментних правовідносин. На жаль, саме права вказаних категорій позивачів зазнають значного обмеження, адже відповідні справи, як уже йшлося вище, підпадають під категорію малозначних за новим ЦПК. За таких умов громадянам доведеться змиритися з неможливістю повноцінного оскарження у разі ухвалення судами рішень, що за раніше чинним законодавством могли бути предметом касаційного перегляду. Вказане, на наш погляд, матиме не лише одиничні наслідки у вигляді порушення прав окремих громадян, але й справить системний негативний вплив на загальнодержавний рівень відповідних порушень, адже відчуття об'єктивної безкарності, вочевидь, спонукатиме роботодавців не до приведення своїх дій у відповідність до закону, забезпечення моральної та матеріальної сатисфакції для відповідних працівників, а до продовження вчинення типових порушень трудового законодавства. Зазначене, цілком

зрозуміло, призводитиме до глобалізації порушень у найменш захищених правозастосовних сферах та дискредитуватиме діяльність як судової, так і виконавчої влади.

Так, ч. 9 ст. 19 ЦПК встановлено, що для цілей встановлення малозначності спору розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб вираховується станом на 01 січня календарного року, в якому подається відповідна заява або скарга, вчиняється процесуальна дія чи ухвалюється судове рішення. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 р.», прожитковий мінімум на одну працездатну особу в розрахунку на місяць з 01 січня 2018 р. становить 1 762 грн [12]. Ч. 6 ст. 19 ЦПК передбачає, що малозначними справами є: 1) справи, у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (на сьогодні – 176 200 грн); 2) справи незначної складності, визнані судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (881 000 грн). Водночас слід наголосити, що вказані справи розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження, у т. ч. йдеться і про стягнення аліментів та поділ майна подружжя.

На наш погляд, вказане є неприпустимим у контексті значного обсягу таких справ в Україні. Пріоритет у даному разі має залишатися за максимальною охороною прав населення, натомість можливість забезпечення оптимального навантаження касаційного суду – питання, що має вирішуватися державою без заподіяння будь-якої шкоди правам громадян або чинення перешкод у їх реалізації. На наш погляд, доцільними в сенсі збалансування доступу до правосуддя були б кроки зі зниження цінового цензу позову в частині визначення його малозначності (50 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб) та встановлення винятку щодо неможливості віднесення до малозначних спорів, що виникають із трудових та аліментних правовідносин, незалежно від ціни позову. Абсолютно необхідним із метою забезпечення права на справедливий суд та підтримання стабільного рівня доступу до правосуддя є встановлення права на касаційне оскарження судових рішень першої та апеляційної інстанції у спорах, що виникають із наведених видів правовідносин.

Як ми вже наголошували, з аналізу норм нового ЦПК вбачається відсутність достатніх та належних критеріїв віднесення судом справи до переліку малозначних у разі, якщо ціна позову перевищує встановлений ценз, але справа характеризується «незначною складністю». Ми переконані, що будь-яке використання оціночних категорій є вкрай шкідливим, більше того – небезпечним для правозастосування, оскільки ставить під сумнів якість та ефективність останнього. Отже, на сьогодні надважливим завданням законодавця є забезпечення внесення «симптоматичних» змін до даної норми закону, які мають максимально забезпечити реалізацію принципу правової визначеності як необхідної складової частини верховенства права. Слід погодитися з І.О. Ізаровою, яка ставить під сумнів можливість узагалі поділяти справи на «значні» та «незначні» [13].

На сьогодні перелік критеріїв для визначення т. зв. малозначності справи встановлено ч. 3 ст. 274 ЦПК України, зокрема, до них віднесено ціну позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, в т. ч. чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; наявність значного суспільного інтересу до справи; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження. По-перше, окремі із запропонованих критеріїв об'єктивно не відображають власне малозначності справи. Насамперед, йдеться про значення справи для сторін (яке підтверджено вже фактом звернення до суду, сплатою судового збору, авансового внеску та іншими обставинами), а також обсяг та характер доказів у справі (які, швидше, можуть вважатися критеріями визначення складності справи, а не її малозначності). По-друге, даною статтею не вирішено основного питання, що впливає на віднесення справи до малозначних у разі достатньої, з погляду ЦПК, ціни позову.

Вбачається доречним зважати на напрацювання Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ [14]. Так, згадане зумовлює потребу доповнення вказаної статті

пунктом, де містилися б такі критерії, як: наявність обставин, що ускладнюють розгляд справи; час, необхідний для розгляду справи у розумні строки; кількість співпозивачів, співвідповідачів та інших учасників процесу; необхідність проведення експертиз та їх складність, отримання висновків спеціалістів; необхідність допиту значної кількості свідків; місцезнаходження учасників та переважної більшості свідків; участь у справі іноземного елемента та необхідність з'ясування і застосування норм іноземного права.

Крім того, оцінюючи характер процесу та його значення для заявника, слід враховувати також ступінь ризику для заявника, наприклад, якщо йдеться про справи, що потребують оперативного ухвалення рішення; трудові справи; справи, що пов'язані зі станом здоров'я заявника; справи щодо опіки над дітьми тощо.

Найбільш доцільним вбачається вживати термін «малозначність» винятково для майнових спорів, де основним критерієм значущості справи виступає ціна позову. Зазначене, таким чином, відповідатиме підходам, визнаним у більшості розвинених держав світу. Так, у державах-членах ЄС сума малозначного позову становить 2 000 EUR. Як виняток, у Франції – 10 000 EUR. У Великій Британії малозначними вважаються справи з ціною позову до 10 000 GBP, у США максимальна сума малозначного позову встановлена у розмірі 15 000 USD, а в Канаді – 25 000 CAD [15].

Коли йдеться про немайнові спори, наявні на сьогодні критерії їх «значущості» не відповідають вимогам забезпечення права сторін на справедливий суд. Очевидно, що вказане не сприяє належному здійсненню цивільного судочинства і негативно впливає на стан довіри до судової системи, стан захищеності прав громадян, а також можливості підвищення показників результативності захисту порушених прав.

Відтак, на нашу думку, *немайнові спори* має бути винесено за межі охоплення категорією малозначних. Такі міркування засновуються, передусім, на положеннях ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. З урахуванням наведеного, віднесення на практиці особистих немайнових прав до малозначних є хибним та суперечить конституційним нормам, адже саме судовий захист особистих немайнових прав забезпечує реалізацію Основного Закону в цій частині.

Натомість, пропонується керуватися винятково критерієм складності справи, поділяючи останні на справи *незначного ступеня складності, складні справи, а також справи значного ступеня складності*. Під час вирішення даного питання судом основним критерієм, яким слід керуватися, поряд зі складністю з матеріально правового та процесуального поглядів, необхідно вважати думку сторін. Водночас, усі без винятку справи, що виникають із *трудових, сімейних, аліментних правовідносин, а також ті, що стосуються життя та здоров'я, захисту честі, гідності та ділової репутації*, як вбачається, слід розглядати як справи значного ступеня складності. Те саме правило, з метою якнайповнішого забезпечення цивільних прав людини в Україні, має стосуватися також і *всіх цивільних позовів, що подані внаслідок вчинення кримінальних правопорушень*.

Новим ЦПК передбачено, що суд може визнати справу незначної складності малозначною, однак крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Тобто суд має законодавчу можливість визнати будь-яку справу з ціною позову до 500 НМДГ малозначною, а це викликає особливі перестороги стосовно забезпечення права на справедливий суд в Україні, та й узагалі подальшої долі вітчизняного правозастосування, адже в сучасних умовах фактично ніщо не заважає прийняттю відповідних рішень суддями. Отже, дана сфера судового правозастосування має бути максимально чітко врегульована на законодавчому рівні, що убезпечить від можливих зловживань у цій частині.

Відповідно до положень нового ЦПК, вказані справи мають бути розглянуті не пізніше, ніж протягом 60 днів з дня відкриття провадження у справі. Як видається, чітка вказівка на строк розгляду може бути належною гарантією мінімізації порушень розумності строків

судового розгляду. Втім, слід розуміти, що справа незначного ступеня складності у більшості випадків об'єктивно може бути розглянута протягом значно меншого від 60 днів проміжку часу. Можна зробити висновок, що законодавцем враховувалася завантаженість судів, котра спостерігається на сьогодні в Україні, що виправдовує даний крок на тлі наявних ймовірних ризиків затягування розгляду справ, про які йдеться.

Суд розглядає малозначні справи без повідомлення учасників справи за наявними у справі матеріалами, за відсутності клопотання будь-якої зі сторін про інше та без виклику свідків. За клопотанням однієї зі сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін [5]. Зважаючи на таке, слід зауважити, що наведений порядок суттєво обмежує право особи на захист, а також може обмежувати немайнові конституційні права особи, оскільки, як уже зазначалося, до категорії малозначних законодавцем значною мірою віднесено саме немайнові спори, всебічний розгляд яких, переважно, не є можливим за відсутності сторін, свідків та проведення повноцінного судового засідання.

Крім того, не зовсім зрозумілим є пункт щодо помилкового віднесення справи до малозначних, адже обов'язковими є не лише наявність достатніх та ґрунтовних критеріїв малозначності справ, але й певне звуження дискреційних повноважень суду, оскільки очевидним є те, що значна кількість справ у протилежному разі дійсно будуть відноситися до малозначних нібито помилково. Матиме місце проблема оскарження таких рішень, оскільки саме на скаржника покладатиметься додаткова потреба обґрунтування підстав, із яких він вважає справу помилково віднесеною до малозначних.

Висновки. З огляду на викладене, об'єктивною є необхідність як висловлення Верховним Судом України офіційної позиції зі вказаного питання, так і внесення запропонованих нами змін до нової редакції ЦПК з метою максимального забезпечення права на справедливий суд, а водночас – права на доступ до правосуддя та права на касаційне оскарження, шляхом мінімізації ймовірних правозастосовних ризиків, що можуть мати місце в частині розгляду т. зв. малозначних справ. Відтак на доктринальне забезпечення вказаного процесу і мають спрямовуватися подальші наукові дослідження у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Гуменюк Т.А. Малозначительные административные правонарушения как основание освобождения от административной ответственности. Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. 2006. № 11. С. 16
2. Зюрина Т.П. К вопросу о малозначительности административных правонарушений. Административное и административно-процессуальное право. Актуальные проблемы. Ч. 2. М.: Закон и право. 2005. 697 с.
3. Сидоркина Л.А. Производство по делам об административных правонарушениях: проблемы судебной практики. Актуальные проблемы применения Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях: материалы Всероссийской научно-практической конференции / под общ. ред. Ю.П. Соловья. Омск: Омск. юрид. ин-т, 2004. С. 186.
4. Кодекс адміністративного судочинства України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2747-15>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1618-15>.
6. Ухвала Заводського районного суду міста Кам'янське у справі № 208/799/17 від 10 квітня 2017 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66277738>.
7. Ухвала Херсонського міського суду Херсонської області у справі № 766/16800/16ц від 23 травня 2017 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66635316>.
8. Ухвала Тальнівського районного суду Черкаської області у справі № 704/1039/17 від 31 серпня 2017 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68594001>.
9. Ухвала Кіровського районного суду міста Кропивницького у справі № 404/10452/14ц від 20 липня 2017 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67919977>.

10. Ухвала Вишгородського районного суду Київської області у справі № 363/583/17 від 28 травня 2017 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66249017>.
11. Ухвала Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області у справі № 303/6697/13ц від 28 жовтня 2013 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34377809>.
12. Закон України про Державний бюджет на 2018 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/2246-viii>.
13. Ізарова І.О. Реформи цивільного процесуального законодавства в незалежній Україні: 1991–2017. Україна на шляху до Європи: реформа цивільного процесуального законодавства. Зб. наук. праць. К., 2017. С. 18
14. Постанова Пленуму ВССУ з розгляду цивільних і кримінальних справ Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення 17 жовтня 2014 р. № 11. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/v0011740-14>.
15. Рішення Ради адвокатів України № 200 Про результати розгляду проекту Закону про внесення змін до статті 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо малозначних спорів у судах. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2016-11-17-r-shennya-rau-200_584013e75a035.pdf.

